

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРІЕ

ИЗСЛЕДВАННЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕСЕТИ

СТРУКТУРА ВЕСІЛЬНОГО РИТУАЛУ БОЛГАР ПІВДНЯ УКРАЇНИ (XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)

Ганна Руссева

Весілля, безсумнівно, було найважливішою подією в особистому житті людини, з важливим суспільним і господарським значенням. Через шлюб до складу родини входила нова людина, нова робітнича рука і одночасно продовжувач роду. Для того, щоб підкреслити важливість і значення шлюбу, народ увів цілу низку обрядів, які часто тривали цілий тиждень. Кожний день весільної обрядовості і кожен обрядовий момент були пов'язані з певними уявленнями про обряди переходу, піснями, подіями. Народне весілля розкриває ряд цікавих сторін розвитку суспільства і життя родини, тому як поєднує в собі ряд господарських, правових і релігійних елементів.

Традиційно весілля існувало як складний обрядовий комплекс, в якому знайшли відображення різні аспекти сімейного і суспільного побуту, світогляду, історико-правові знання людей, форми взаємовідношень між ними, елементи фольклору, тому як народ, що став на шляху міграції, переносить і свій фольклор, і свої традиції, і звичаї. Весілля як обряд переходу закріплювало шлюб, без якого неможливий був подальший розвиток родини. Перші публікації, присвячені болгарському весіллю (З. Княжеського і К. Петковича), з'явилися у 50-х роках XIX ст., а його наукове вивчення почалося з 1890 року після виходу праці Федора Вовка «Свадбарските обреди на славянските народи», у якій було проаналізовано значний болгарський матеріал¹. Дослідженням весільної обрядовості болгар, що проживають на південноукраїнських землях цікавилися багато різних дослідників, мандрівників, етнологів, які й описували його. Описували його і аналізували, вимальовували загальну картину, моделювали структуру, перелічували і описували форми шлюбів, проводили порівняльну паралель, намагалися пояснити присутність тих чи інших елементів у весільній обрядовості. Кожний з дослідників робив свій акцент на тому чи іншому моменті у своєму дослідженні. Серед вчених того часу Н.С. Державін, Л. С. Берг, А. О. Скальковський, А. Клаус, Н. Д. Бат'янов, та ін.

Бат'янов Н., описуючи весільний обряд в Бессарабії у 40-х роках ХІХ ст. робить наголос на тому, що подружня вірність і цнотливість зберігаються у бессарабських болгар дуже сильно. Шлюбні здебільшого укладаються завжди зі згоди батьків і здебільшого по любові. Коли молодий чоловік надумав одружитися, він засилав сватів-старостів до будинку обраної дівчини а найзначніший зі сватів починав таку розмову:

«Наші батьки, діди і пращури, йдучи в ліс на полювання, відкрили цю населяєму нами землю. Ось ми живемо на ній, харчуємося її медом і прохолоджуємося молоком. Наслідуючи приклад пращурів, почесний НН. ходив також у поле, у ліса і в гори, шукати дичини, і зустрівся там із серною; але вона, сором'язлива від природи і зберігаючи свою честь не дала йому бачити обличчя свого, а втекла і щезла. Ми йшли за її слідами, і ці сліди привели до вашого дому. Віддайте ж нам здобич, за якою ми з таким трудом ганялися по нетрях, чи скажіть куди вона втекла.» Батьки дівчини спочатку кажуть, що ніяка тварина до їх двору не забігала, і ті, напевно, збилися зі сліду. Проте свати впевнено і вперто твердять своє, тоді батьки дівчини виводять до них літню жінку, вдягнену у лахміття і питають, чи то ця «серна», за якою вони гналися?

А свати-старости давали такий опис цієї «серни»:

«У тієї серни, яку ми шукаємо, волосся злато жовте, очі сокол'ї, зуби перлинні, губи-вишні червоні, тіло як у левиці, груди і шия мов у лебідки, пальці м'якше за віск, а лице ясніше від сонця і місяця...»²

До того ж перш ніж почати розмову, свати-старости зайшовши до будинку дівчини, підходили до печі (навіть, якщо вона не топилася) і кочергою перевертали жар в печі, мовляв, як розгориться жар в печі — нехай так спалахне серце дівчини коханням до парубка, або, щоб «діло прогоріло» — це був вірний знак того, з якою метою прийшли гості. Після такої розмови сватів-старостів з батьками дівчини, вона все ж таки з'являється до них убрана якомога розкішніше. Тоді свати починають запевняти, що це саме та «серна», яку вони шукали.

Далеко не на останньому місці було придане молодій. Для обох сторін було не байдуже, що принесе майбутня дружина в будинок свого майбутнього чоловіка. В поняття «придане» входять по-перше, всі власні речі молодій, що за традицією вона готувала сама. Дівчина мала приготувати собі не менш 8-10 «рокл» — суконь шерстяних³.

А. Скальковський у своїй роботі «Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае» даючи опис болгарському весіллю і родині наголошує на тому, що однією з найважливіших заповуток сімейного життя є повага до сімейної ієрархії⁴. Внутрішній сімейний побут — патріархальний. Глава родини — батько, іноді і прадід, усе своє життя він зберігає владу в родині, що часто складається з трьох-чотирьох поколінь. Подружній союз і дівчача сором'язливість — є одними з найцінніших святинь для болгар; відступи від

них бувають на стільки рідко, що в десять років можна нарахувати хіба що один-два випадки, коли людину звинувачували в перелюбстві.

Ще на одній характерній особливості для болгар-колоністів у їх весільній обрядовості вже на початку ХХ ст. зупиняється Л.С. Берг в своїй монографії «Бессарабия. Страна, люди, хозяйство». Він пише про те, що болгар живуть замкнено, не змішуючись ані з росіянами, ані з гагаузами, проте виключення робиться для вдівців⁵. У весільній обрядовості важливу роль відіграють короваї («меденік»). Ще тоді він відмічав, що їх печуть і в будинку нареченої, і в будинку нареченого з солодкого тіста, зверху намащують медом. Під час замішування цього обрядового хліба, говорити не дозволялося, тому цей хліб мав назву «мълчан ляб» — мовчазний хліб.

Вранці в неділю молодого голили, при цьому музики грали сумну мелодію, сам наречений і його мати плакали. В церкву молодий завжди йшов у шубі і у шапці, навіть влітку. А під час вінчання молодих питали, якого святого вони хочуть ушанувати жертвоприношенням у виді баранця. Коли невістка вперше заходить до будинку свого чоловіка, вітає його близьких і змашує їм губи медом. На слідує день до рідних нареченої верхи на коні в'їздить «девер» з пістолетом і двома пляшками горілки в руках; починає стріляти, коли виїжджає; рідні намагаються його піймати, проте він не дається; потім він пригощає рідних нареченої і запрошує їх на обід до нареченого.

Зроблені А. Левицьким в 1858 році записи в ЗООІД під заголовком «Нравы и обычаи болгар, живущих в Бессарабских колониях», кажуть про те, що батьки нареченого, роблячи вибір дівчини для нього обов'язково зважали на моральні і зовнішні характеристики дівчини, навіть її батьків і родичів, також на матеріальний статок родини⁶. Він, один з не багатьох дослідників і один з перших, хто виділив бородобрийний ритуал в болгарському весіллі.

Дослідник ХІХ ст. Ф.Волков відмічає найархаїчнішою формою шлюбу, що збереглася до ХІХ ст., викрадення нареченої⁷. Вивчаючи весільну обрядовість болгар, він відмічав, що умикання молодої в Болгарії до ХІХ ст. проходило навіть тоді, коли в цьому не було потреби. Ця форма шлюбу збереглася і у болгар-переселенців Росії.

Фундаментальною працею у вивченні болгарського весілля стала праця відомого мандрівника-історика Н. С. Державіна «Болгарские колонии в России» 1914 року. В цій монографії він порівнює весілля в Феодосійському уїзді, в Херсонській губернії, в Мелітопольському уїзді, в Бердянському уїзді і Бессарабській губернії.

За його словами, у Феодосійському уїзді наречену для парубка обирали його батьки. Син не мав права власного вибору. А у своєму виборі батьки керувалися не стільки матеріальним станом дівчини і її родини, скільки моральними властивостями. Значну роль у виборі невістки відіграло те на скільки її рід був поважний в селі.

Що ж до вибору дівчини, то її батьки ніколи не йшли проти її бажання і тільки давали їй свої поради⁸, щодо того як себе вести в тій чи іншій ситуації.

А в Херсонській губернії, за описами Державіна, парубок сам вибирає собі дівчину, на якій він хоче одружитися⁹.

Велику роль на весіллі відігравав кум — хрещений батько нареченого.

В Мелітопольському уїзді значну увагу приділяли цнотливості дівчини і навіть її ступеню¹⁰. За допомогою горілки там визначали на скільки дівчина є цнотливою.

В Бессарабському уїзді, зокрема в с. Болгарійка Н. Державін відмічає такий вид шлюбу, як умикання дівчини¹¹. В ніяких колоніях за його словами цей звичай укладення шлюбу не зберігся. Також характерним для цієї колонії є «сладка ракия» (солодка горілка), що приносилася в дім нареченої, якщо вона була цнотливою.

За С.І.Цветко, що описав весільний звичай болгар на Херсонщині (с. Тернівка на Миколаївщині)¹² 1925 року, основною формою дошлюбного спілкування молоді виділяв залицання хлопців до дівчат біля криниці. Однією з форм спілкування неodrуженої молоді в деяких болгарських селах південного регіону був також джок¹³ і хоро. Аналізуючи посиденькові пісні, записані в с. Тернівці, С. Цветко порівнює їх з творами зі збірників А. Варбанського і Г. Янкова. Таке порівняння дало йому змогу зауважити, що у згаданих збірниках цей жанр пісень суттєво доповнений піснями на хоро та весільними творами. На підставі цього дослідник зробив висновок, що розподіл пісень за жанрами залежить від місцевих умов та збереженості обрядів.

Причину зникнення старих весільних звичаїв Цветко вбачав просто в коштовності старих традиційних весіль: «Не можна не згодитись, що економічні причини впливали в першу чергу; болгарське традиційне весілля дійсно дуже коштовне, 200-300 крб. коштувало вбоге весілля, а той, хто улаштував його з помпою, витрачав до 1000 крб.»

Найкоштовнішою частиною весілля вважались дари; середньої заможності сім'я витрачала на це біля 100 крб.—кожна. Поки домашній верстат постачав значну частину речей, призначених, як дари, ці витрати не були так помітні; інша річ, як на все треба було надбати готівку і закупити фабричні вироби, що вже приходились більш до смаку молодому поколінню. От тоді батьки, попереджуючи навіть молоде покоління, переїмчивіше звичайно, широко одчиняють двері впливові нового весілля, що народилось по міських слобідках.

Хронологічно як раз збігаються ці два моменти: занепад, а потім цілковите знищення, вівчатства за браком пасовиськ і за цим безробіття домашнього «разбоя» (верстат) з одного боку, і з другого ламання предковичних традицій. Молоде покоління сказалося консервативніше, воно й досі виспівує весільні пісні (хоч більша їх частина забулась), не турбуючись тим, що вони зовсім не гармонують з укладом нового весілля.

Дослідники болгарської обрядовості XIX — поч. XX стор. Ф.Волков і Н.Державін відмічали як одну з характерних особливостей її тісний зв'язок зі східнослов'янською обрядовістю українців. Зараз на основі існуючих публікацій В.С.Зеленчука «Очерки молдавской народной обрядности»¹⁴ можна сказати, що в народній обрядовості болгар і молдаван також багато спільних рис. Їхньому формуванню сприяв «об'єднуючий вплив величезного культурного ареалу, що обіймав південь Росії, а також країни Дунайського басейну і Балканського півострова. В середині цього ареалу в різноманітних за походженням народів складалися схожі форми культури»¹⁵. Підводячи підсумок досліджень кінця XIX поч. — XX сторіччя, можна сказати, що тогочасне болгарське весілля було досить незвичайним для дослідників, багатоетапним, дуже насиченим на різні обрядодії явищем.

Традиційно весілля представляло складний святковий комплекс, в якому знайшли відображення різноманітні сторони сімейного і суспільного побуту, світогляд і історико-правові знання людей, форми взаємовідношень між ними, елементи фольклору. Основною метою весілля було оформлення і закріплення шлюбу, що передбачав зріст і розвиток сім'ї і економіки. Весільна обрядність поділялася на три періоди: передвесільна, весільна і післявесільна обрядовість.

Кожні три періоди так чи інакше були описані дослідниками кінця XIX — поч. XX стор.

Дослідники цього періоду відмічали як одну з характерних особливостей для болгарського весілля його тісний зв'язок з східнослов'янською обрядовістю, а саме, з обрядовістю українців.

А. Веселовський¹⁶ підмітив, що правильніше буде порівняти східнослов'янське весілля не з виставою, як пізніше про це писав Д. К. Зеленін, а з «вільною містерією», з рядом спільних мімічних дій, що об'єднанні в одне ціле, подібно тому, як епічні пісні пов'язані в єдиний епос єдністю сюжету і єдністю героя. У весільній містерії господарює хорівід, принцип двох хоріводів, яким відповідають два роди — рід нареченого і рід нареченої; представники цих двох родів ведуть один з одним і мовну боротьбу, перекидуються жартами і загадками. Цей спір двох родів складає найдревніший, ще язичницький екзогамний пласт весільного звичаю, який сьогодні є лише застиглим пережитком.

Дослідники цього періоду характеризували болгарське суспільство з його традиціями, як пережиток патріархального строю. Роботи мали здебільшого описуючий характер і були спрямовані на загальне ознайомлення з культурою болгар півдня України. До того ж доцільно буде відмітити, що які б локальні відмінності не існували в складному обряді весілля, його сенс завжди був спрямований до реалізації однієї ідеї — щоб шлюб відбувся, щоб молода родина застерегла себе від усіх бід, щоб здоров'я і плодючість завжди були у їхньому домі. А багата і різноманітна весільна атрибутика, сукупність

різних обрядових дійств, різноманітність весільних чинів — в дійсності виражає складне переплетення соціальних, містично-релігійних, естетичних і інших явищ.

ПРИМІТКИ

¹Волков Ф. Сватбарските обреди на славянските народи. II. Български сватбарски обреди. Горбань І. Фольклор і фольклористика болгар в Україні. — Львів, 2004. С. 192.

²Свадебные обряды в Бессарабии // ЗООИД, вип. I, 1844г. — С. 633.

³Куругло С.С. Семейная обрядность гагаузов в XIX нач. XX вв. — Кишинев, 1980. — С. 36.

⁴Скальковский А.А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае — Одесса. 1848г. — С. 87.

⁵Берг Л.С. Бессарабия. Страна, люди, хозяйство — СПб., 1918г. С. 123.

⁶Левицкий А. Нравы и обычаи болгар, живущих в Бессарабских колониях // ЗООИД, том 4, 1858г. — С. 456.

⁷Державин Н.С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). — София, 1914г. — С. 125.

⁸Там само. — С. 126.

⁹Там само. — С. 127.

¹⁰Там само. — С. 129.

¹¹Там само. — С. 148.

¹²Кветко С. І. Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині (Село Тернівка на Миколаївщині) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук. — ч. 2 — 3. — Секція етнографічно-лінгвістична. — Одеса, 1925р. — С. 53-74.

¹³Петрова Н.А. Добрачне общение молодежи: джок. //Україна і Болгарія: віхи історичної дружби. (Матеріали конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іґа) . — Одеса, 1999. — С. 268-272.

¹⁴Зеленчук В.С. Очерки молдавской народной обрядности (XIX — нач. XX в.) — Кишинев, 1959 .

¹⁵Там само. — С. 4.

¹⁶А. Веселовский. Три главы из исторической поэтики. — Сочинения. — СПб., 1913, Т. I. — С. 270.